

det af de to nævnte områder – har noget videre at byde på. Det skyldes deres fladt-kommercielle og pragmatiske indstilling. Således rangerer han Shakespeare under Calderón, en spansk digter der nok er betydningsfuld, men uomtvisteligt hører til i andet geled. Der er ikke kun tale om en national bias eftersom Calderón, som Heiberg havde skrevet doktorafhandling om, fremhæves som toppen af litteraturen uden overhovedet at nævne landsmanden Cervantes.

Den hegelske filosofi kan ikke redde Heiberg ud af disse fejlvurderinger. Sandhed er i høj grad konkret og partikulær og afhænger som sådan ikke af et teoretisk totalsystem der benyttes til at strukturere den med. Bertel Nygaards bog har en ubalance, ikke ved at fokusere på Heibergs system, men ved at omfatte dette med så stor en indlevelse og entusiasme som tilfældet er. Vurderingen af Heiberg som tragisk figur hvis fejlslagne utopi kan opløfte og inspirere i nutiden, forekommer at ramme ved siden af. Sagt kort og forenklet: Så klog var Heiberg heller ikke! Det var ikke nogen tragedie at næsten ingen ville betale for at høre hans forelæsninger. Også de lettere mystiske postulerede valgslægtskaber rundt om manifest-genren er svære at sluge. Men den systematiske analyse af *Om Philosophiens Betydning*, herunder de reaktioner Heibergs standpunkter affødte, er vellykket og lærerig, ikke kun som tidshistorie, men også i forståelsen af guldalderdebatterne som kilde til lærdom om moderne politik i almindelighed.

Jan Pedersen

KNUD KNUDSEN: Dansk fagbevægelses historie frem til 1950, fra arbejdets perspektiv. København 2011, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelses Historie. 736 s. 299 kr.

Det är ett imponerande forskningsarbete som ligger till grund för Knud Knudsens doktorsavhandling om den danska fackföreningsrörelsens historia fram till mitten av 1900-talet. Avhandlingens omfång (ca 800 sidor med teori- och begreppsbilagan) med dess generösa detaljrikedom och breda samhällsanalys emanerar ur ett mödosamt forskningsarbete som bedrivits av och till under två årtionden. Avhandlingen är en bedrift och ett centralt bidrag till kunskaperna om dansk fackföreningsrörelsens historia. Knudsens angreppssätt och slutsatser behöver därför bli föremål för en ordentlig presentation och prövning.

Knudsens uppgift har varit att skriva en »en bred og generel fremstilling af fagbevægelses historie, der tager udgangspunkt i arbejdet

og arbejdsforholdene« (s. 11). I Danmark var arbejdet og yrket/faget, inte arbetsplatsen, grunden för fackföreningsrörelsen. Organiseringen skedde utifrån yrkesförbundsprincipen, inte, som i Sverige, efter industriförbundsprincipen. Knudsen formulerar tre problemställningar för sin undersökning. Den första avser industrialiseringens betydelse inom olika branscher för yrkena och arbetarna. Överlevde de gamla yrkena industrialiseringsprocessen? Den andra gäller relationen mellan arbetsplatsen och den fackliga organisationen. Här står agitatorerna och deras argumentation i fokus. Den tredje handlar om organisationen, dess uppgifter och kampmetoder, liksom kulturen inom fackföreningsrörelsen. Var det en hantverkskultur, med utgångspunkt i yrket, eller en arbetarkultur, med sin bas i klassen, som utvecklades i fackföreningsrörelsen?

Knudsens metod är att »fortolke« historien genom begrepp. På så vis vill han åstadkomma »meningsfulde tolkninger af brede historiske mønstre«. I en stencilerad bilaga² diskuterar Knudsen tolv centrala begrepp: Industrialisering, proletarisering, dekväifiering, modernisering, disciplinering, klass, arbetararistokrati, radikalisering, kön, patriarkalism, identitet och rättigheter. Han redovisar olika definitioner och användningar av dessa begrepp i forskningen, i första hand inom den socialhistoriska traditionen. Denna tradition är också en av Knudsens inspirationskällor. Från Raphael Samuels har Knudsen hämtat idén om att arbetet och arbetsförhållandena under det industriella genombrottet i England innebar en ojämn och kombinerad utveckling. Teoretisk inspiration med avseende på arbetarnas organisering och klassmedvetenhet har han hämtat från Eric Hobsbawms och E.P. Thompsons studier av »klassdannelseprocessen«, där klasser skapas i vardagen i en ständigt pågående process. Från den historiska sociologin med Reinhard Bendix i spetsen har Knudsen låtit sig inspireras när det gäller relationen arbete, auktoritet, erkännande och medborgarskap.

Till dessa teoretiskt förankrade och av forskare studerade och diskuterade begrepp kommer ytterligare ett par centrala begrepp. Allra viktigast är *arbejde*, som Knudsen väljer att definiera utifrån Nationalmuseums under åren 1950 och 1951 insamlade hantverks- och arbetarminnen. Ungefär 2000 dylika minnen, skrivna av människor födda cirka 1880, har Knudsen läst och analyserat, en aktningvärd prestation. Till dessa kommer andra källor, i första hand fackföreningstidningar,

2 Knud Knudsen, »Arbejde og arbejderbevægelse. Teorier, begreber og historieskrivning«. Småskrifter fra Historiestudiet, Working paper no. 6, Aalborg Universitet 2011, http://vbn.aau.dk/files/44434090/historie_wp_6.pdf.

kongressprotokoll och föreningshistoriker. Levnadsminnena är huvudkällan vid analysen av arbete och identitet i olika fackförbund. Utifrån dessa urskiljer han fyra betydelser av begreppet arbete: som arbetsprocess – arbete i fysisk och tekniska bemärkelse; att utföra en arbetsuppgift eller ett »fint stycke arbejde«; »job og beskæftigelse«; arbetsplatsen, den sociala samvaron och arbetets organisering.

Knudsen använder begreppet arbete i flera betydelser, viktigast är dock som arbetsprocess. Organiseringen följde på den identitet som skapades i det fysiska vardagliga arbetet. Ibland var dock kampen för bättre arbetsvillkor och rätten till ett arbete överordnat.

Det är vanskligt att göra rättvisa åt Knudsens omfattande och innehållsrika forskningsverk. Hans breda ansats och många ställningstaganden öppnar för olika typer av kritiska synpunkter. Inledningsvis vill jag därför deklarerera att den socialhistoriska ansatsen har varit fruktbar. Den har lett till värdefulla beskrivningar och tolkningar av det danska arbets- och samhällslivet under perioden från 1870 till 1940 (avhandlingens empiriska del slutar i huvudsak med krigsutbrottet 1939). Den empiriska undersökningen är utlagd i fem perioder, vilka utgår ifrån arbetslivets förändring samt fackföreningsrörelsens organisering och kampformer.

Varje period inleds med en översiktlig beskrivning av samhällsförhållandena med fokus på fackföreningsrörelsen. Det följs av en skildring av arbetslivets förändringar inom olika förbund, vilket glider över till en genomgång av organisering och verksamhet inom förbunden och avslutas med centrala fackliga teman, agitationen, arbetskampen och »bevegelsens« kulturella uttrycksformer (normer, symboler, språk, mötesplatser, aviser).

I det första empiriska kapitlet behandlas *förutsättningarna* för fackföreningsrörelsens uppkomst i Danmark under åren från näringsfrihetens införande år 1857 fram till slutet av 1860-talet. Under trycket av den ökade konkurrensen och kapitalets växande inflytande över produktionen startade svendeföreningarna sjukkasor och etablerade lönestrejker. Knudsens slutsats, i polemik med andra danska historiker, är att gesällarnas/svendenes föreningar, förankrade i det gamla hantverket, utgjorde dansk fagbevegelses historiska rötter. Fackföreningsbildandet dröjde dock. Med stigande priser och ökad ekonomisk aktivitet i början av 1870-talet startade typografer, cigarmakare, snickare och skräddare fackföreningar. Strejkerna var många under årtiondet första år. Ett politiskt element hämtades från den socialistiska Internationalen.

Grunden lades till att dansk fackföreningsrörelse fick sin bas i yrket/faget och icke i arbetsplatsen.

Under 1870-talet, den *första perioden*, bildades knappt 150 fackföreningar, varav 66 i Köpenhamn. Majoriteten överlevde inte fram till sekelskiftet. Yrkesbaserade fackföreningar gick snart samman i fackliga landsförbund. Skraddarna var först ut år 1874. Därefter följde typograferna, tobaksarbetarna, murarna och handskmakarna.

Under 1880-talet, den *andra fasen*, växte fackföreningsrörelsen i omfattning. Årtiondet var ett »depressionsår« med jordbrukskris och inflyttning till byerne. Agitationen intensifierades mot kapitalismen och den fria konkurrensen, och för bildandet av fackliga organisationer. Socialistiska idéer spreds på arbetsplatserna. I Köpenhamn steg medlemstalet i fackföreningarna från 4 300 till 10 260. Bäst organiserade var byggnadsarbetarna, följt av skomakare och tobaksarbetare, samtliga med en tydlig identitet i det gamla hantverket. Flest antal medlemmar hade fackföreningar som organiserade smeder och maskinarbetare. Siffrorna sjönk dock efter att järnindustrins arbetsgivare i mitten av årtiondet hade besvarat ett krav på minimilön med lockout. Den första fackföreningen för »ufaglärte« arbetsmän bildades redan 1873 men det dröjde till slutet av 1880-talet innan arbetsmännens organisering tog fart.

År 1886 gick Köpenhamns fackföreningar samman i De samvirkende Fagforeninger. Den tjänstgjorde som en facklig landsorganisation fram till att en sådan bildades år 1898. Viktiga teman för den unga fackföreningsrörelsen var, utöver lön och arbetstid, lärlingsfrågan, söndags- och övertidsarbetet, det oreglerade hemarbetet samt kost- och logisystemet. Knudsens slutats är att arbetarna organiserade sig mot kapitalismen och den tilltagande konkurrensen, inte mot industrin.

Under den *tredje fasen*, 1890-talet, fick fackföreningsrörelsen i Danmark sitt stora uppsving. Det manifesterades 1898 när dansk fackföreningsrörelse gick samman i en paraplyorganisation, De samvirkende Fagforbund. Samma år bildade industrins arbetsgivare och hantverksmästarna Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening. Fackföreningsrörelsens medlemsantal steg kraftigt under årtiondets andra del, under en ekonomiskt stark period som gav förutsättningar för en *andra industriell revolution* med elektriciteten och nya arbetsmaskiner som huvudelement. En rad arbetskonflikter, både strejker och lockouter, utkämpades åren 1896–1898. Inom järnindustrin blev 1897 »det store kampår«. Striderna gällde främst minimilön, ackordslön och 10-timmars arbetsdag, och mynnade ut i »det lille Septemberforlig«. Efter en storlockout

två år senare följdes den av en Septemberförlik, ett regelverk, för hela den danska arbetsmarknaden. Danmark blev ett föregångsland »på den kollektive arbejdsaftales område«. En »bevægelse i ordets egentlige betydning« (s. 297) med egna traditioner, symboler, lokaler, tidningar och självständiga organisationer, hade etablerats.

Stadig dominerade det »gamla« arbetet, förankrat i hantverket. Men arbetsplatserna växte i storlek och arbetslivet moderniserades. Organiseringen efter yrkestillhörighet var överordnad princip men inom textil och beklädnad, närings- och njutningsmedel gällde industriförbundsprincipen. Även i yrken med en stor andel kvinnor skedde en facklig organisering, i första hand bland sömmerskor.

Under 1890-talet, efter en omfattande agitation och hård kamp, organiserades de icke-yrkesutbildade på bred front. Arbetsmännens förningsbildande möttes inte med förståelse bland de yrkesutbildade. De var ju inte »faglærte« och därmed »ikke noget fag«. Men organiseringen blev framgångsrik och 1897 bildades Dansk Arbejdsmands Forbund som det 23 förbundet i Danmark. Med 98 avdelningar och 14 000 medlemmar var det Danmarks största fackförbund (s. 278–279). Förbundsledningen gick aktivt in för att organisera fabriksarbetare men för dessa blev organisationsmönstret »forskelligt«. M.C. Lyngsie framträdde som förbundets samlande och stridbare ledare under lång tid framöver, tillika en av de mest citerade ledarna i boken. Det säger något om de icke-yrkesutbildades betydelse för dansk fackföreningsrörelse.

Ekonomiska och moraliska argument stod i förgrunden för agitationen under den tredje fasen, men även likhets- och rättighetsargument förekom flitigt. Det var arbetet som rättfärdigade kravet på en »retfærdig fordeling af arbejdsudbyttet« (s. 275).

Den *fjärde fasen*, perioden från sekelskiftet fram till krigsutbrottet år 1914, rubricerar Knudsen som en tid av konsolidering med organisationsuppbyggnad och avtal. Staten stiftade lagar som satte ramarna för arbetare och arbetsgivare. Via avtal skulle de själva reglera den inbördes relationen. Järn- och metallindustrin gick i bräschen, en bransch som moderniserades. Flera överenskommelser slöts som reglerade arbetsvillkoren. Antalet organiserade arbetare fördubblades mellan år 1898 och 1914 (s. 317). Allt var dock inte frid och fröjd. Flera strider utkämpades. Arbetsgivarna var den »aggressive og krigeriske part« under dessa år (s. 311). Parallellt splittrades fackföreningsrörelsen genom en tilltagande konflikt mellan ofaeglerete och faglearte. Syndikalisterna bildade en stark facklig opposition som förordade direkta aktioner istället för avtal.

Perioden kännetecknas av en fortsatt industrialisering, driftskoncentration och urbanisering. Företagen växte i storlek och mekaniserades, särskilt inom järn- och metallindustrin. Med maskinerna kom de icke-yrkesutbildade att överta uppgifter som yrkeutbildade tidigare utfört. Det gav upphov till strider mellan olika arbetargrupper om vem som skulle utföra vad. Sammantaget växte de »rene fabriksfag« medan de »rene håndværksfag« gick tillbaka. Specialarbetare upplärda på ett arbetsmoment ersatta yrkesarbetarna. Moderniseringen till trots överlevde hantverket fram till andra världskriget, fastslår Knudsen. Ibland var det möjligt genom att »det gamle arbejde« ingick »i symbiose« med det nya. Exempel på detta var hemarbetet, som sysselsatte många kvinnor och som förekom inom herrskrädderi, cigarr- och tobakstillverkning samt handskmakare. Det är dock oklart hur symbiosen påverkade identiteten och klassmedvetenheten, allra helst som arbetet utfördes enskilt i hemmen när andra sysslor var gjorda. Levnadsminnena ger inte svar på denna fråga.

Den *femte fasen* löper från mitten av 1910-talet till andra världskrigets utbrott. Perioden kännetecknas av omfattande konflikter under 1920-talet, följt av krispolitiken under senare delen av 1930-talet och ett lugnare klimat på arbetsmarknaden. Fackföreningsrörelsen drog sig inte för att utnyttja strejkvapnet och nådde betydande framgångar i form av stigande medlemsantal och ökat inflytande på samhällsnivån.

1938 hade dansk fackföreningsrörelse över en halv miljon medlemmar. Kvinnornas andel av medlemskåren hade stigit från 10 procent 1909 till 18 procent 1940. Störst var framgången för Dansk Arbejdsmands Forbund som från 1920 till 1940 ökade sitt medlemsantal från 91 000 till 200 000. Det var och förblev det ojämförligt största förbundet, ett stridbart förbund som periodvis stod utanför landsorganisationen. Därefter följde, med 41 300 medlemmar, Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund. På fjärde plats kom Kvindeligt Arbejderforbund med 24 000 medlemmar. Det kan påpekas att den fackliga organisationsstrukturen i Danmark skiljer sig från den i Sverige, där organiseringen skedde utifrån industriförbundsprincipen och där blott under några år i början av seklet fanns ett eget kvinnligt fackförbund.³

Under mellankrigsåren stegrades takten i arbetets modernisering. Rationalisering blev huvudtemat. Allt tidsspill skulle minimeras via tekniska och organisatoriska lösningar, förankrade i vetenskapen. Trenden gick mot standardisering, specialisering och serieproduktion. Det amerikanska taylor-systemet syftade till att utveckla rationella arbetsmetoder med tidsstudier, ackordpriser, förmän, planering och kontroll.

3 Klas Åmark, *Facklig makt och fackligt medlemskap*. Lund: Arkiv, 1986.

I några fabriker infördes löpande band. Moderniseringsgraden varierade men produktiviteten steg.

Fackföreningsrörelsens huvudteman under mellankrigstiden var arbetstider, löner och produktionsmedlens socialisering. Nya kollektivavtal tecknades och reallönerna steg något, trots tidvisa försämringar (se tabeller ss. 616–617, 642). Fackföreningsrörelsen utkämpade flera strider mot arbetslösheten och för arbetets innehåll i efterdyningarna till rationaliseringarna. Politiskt övertog kommunisterna syndikalisternas roll som utmanare. Internt gick en fortsatt skarp gräns mellan de icke-yrkesutbildades och yrkesutbildades fackförbund, med Lyngsie som den stridbare ledaren fram till sin död på nyåret 1931. Samtidigt förändrades arbetsmännens arbete när andelen specialarbetare på fabrikena växte. De »faglärtes« andel av arbetsstyrkan sjönk något, men inte mycket. Även arbetsmännens arbete rationaliserades. Antalet företag med mekanisk kraft växte under mellankrigstiden men andelen uppgick ändå inte till mer än 43 procent år 1935. Antalet »egentlige industrielle arbejdere« ökade dock med nästan 100 000. Gruppens andel av personalen steg däremot bara från 63 till 69 procent (s. 493–494). Trots en modernisering som även innefattade de »ufaglärte« utplånades långt ifrån de små arbetsplatserna med »faglärte« hantverkare.

Knudsens empiriska studie slutar vid krigsutbrottet 1939. I ett sista kapitel ger han en översiktlig bild av fackföreningsrörelsens verksamhet och ställning fram till 1950. Antalet medlemmar fortsatte uppåt liksom andelen som var anslutna till De Samvirkande Fagforbund/DsF. År 1950 hade DsF 656 400 medlemmar. Vid 50 års jubiléet två år tidigare hade DsF stolt blickat tillbaka på det första halvseket. Genom ett fackligt-politiskt samarbete hade dansk arbetarrörelse nu uppnått en maktställning i samhället.

Läsningen av Knudsens doktorsavhandling har gett mig nya kunskaper om Danmark moderna historia och om fackföreningsrörelsens långa och svåra väg från de första små stegen i slutet av 1860-talet fram till en respekterad maktfaktor i det danska samhället. Inte minst uppskattar jag att Knudsen tar sin utgångspunkt i *arbetet* vid sin analys av fackföreningsrörelsens historia. Rörelsen var aktiva *medspelare* i kampen om arbetet och arbetarna var inte offer för industrialiseringen och kapitalismen under den första och andra industriella revolutionen. Fagbevegelsen försvarade med framgång yrkeskunskaper och yrkesidentiteter. Arbetet var identitetsskapande och grunden för krav på förbättringar av arbetsvillkor och medborgerliga rättigheter. Arbetet avspeglade sig i arbetarkulturen och kampformerna.

Det var inte den industriella revolutionen som skapade en arbetarklass som bildade fackföreningar för att hävda sina intressen. Fackföreningsrörelsens utgångspunkt ska istället sökas i hantverkets självhjälpsföreningar och i arbetsprocessen. Förutsättningarna var den ökade konkurrensen och kapitalets inträde på scenen efter 1857 års näringsfrihet. Agitatorerna spelade en viktig roll. De hävdade att samhället vilade på arbete och att arbetarna därför hade rätt att kräva fullvärdigt medborgarskap. Fackföreningsrörelsen var inte anti-industriell utan anti-kapitalistisk. Den bidrog till industrialiseringen, som dessutom var kombinerad och ojämn. En industrialiseringsmodell fungerar inte som tolkningsram. De »faglærte« utgjorde fram till 1950-talet basen för fackföreningsrörelsen trots att hantverket moderniserades och antalet icke-yrkesutbildade arbetsmän och specialarbetare ökade i antal.

En av Knudsens centrala slutsatser är att dansk fackföreningsrörelse kamp även innefattade medborgerliga rättigheter vilket också uppnåddes under perioden. Den fackliga kampen var ett demokratiskt projekt och bidrog till moderniseringen av Danmark.

Doktorsavhandlingen har många förtjänster men också svagheter. Detaljrikedomen skymmer ibland resultaten. Finns det andra sätt att tolka källornas utsagor? Knudsen diskuterar levnadsminnenas styrka och svagheter, medveten om kritiken. Hans slutsats är att de bidrar med nya insikter om arbetsliv och arbetsförhållanden, de ger en möjlighet att »indfange livet på arbejdspladserne«. Det stämmer säkert, men minnena borde ha jämförts med den officiella fackliga bilden av arbetsvillkoren. I efterhand kan författarna ha övertagit den officiella bilden, retoriskt framförd av agitatorer, i aviser och jubileumsskrifter. Levnadsberättelserna är antagligen de skötsamma arbetarnas minnen, arbetare med stabila arbetsförhållanden, lång tid i yrket och hög facklig medvetenhet. Med begreppet disciplinering frågar jag om det finns ett överordnat budskap i minnena. Kirsten Folke Harrits analys av arbetares livshistoriska berättelser tillför ytterligare en aspekt, minnena som del av en läroprocess.⁴

Med ambitionen att tolka historien genom begrepp hade jag även förväntat mig en diskussion om de empiriskt förankrade definitionerna av begreppet arbete i relation till andra forskares bruk av begreppet.⁵ Två andra centrala begrepp borde dessutom ha förklarats, yrke och

4 Kirsten Folke Harrits, *Så mange beretninger, så mange spørgsmål. Arbejderes livshistoriske fortællinger som læreproces*. Aarhus: Husets Forlag, 2002.

5 Se t.ex. R.E. Pahl (ed.), *On Work: Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford: Basil Blackwell, 1988; Jan Ch. Karlsson, *Begreppet arbete: Definitioner, ideologier och sociala former*. Lund: Arkiv förlag, 1986 (2. uppl. 2013).

fackförening. Möjligtvis skall de i enlighet med den engelska social-historiska traditionen tolkas genom praktiken och är därigenom innehållsligt föränderliga. Begreppen är centrala för att kunna driva hem slutsatsen att den fackliga organiseringen skedde utifrån arbete och yrke. Det största fackförbundet från början av 1900-talet var dessutom de »ufaglærtes«, Dansk Arbejdsmands Forbund (DAF). Medlemmarna saknade yrkesutbildning och deras fackliga organisering gick inte tillbaka på hantverkstraditioner. Arbetarna kom från landsbygden och saknade erfarenheter av organisering. De flyttade till städer/byer och tog jobb som grov- och transportarbetare på de mest skiftande arbetsplatser. En kritisk fråga blir därför varför arbetsmännen så tidigt organiserade sig och fick en framträdande roll i dansk fackföreningsrörelse när de saknade föreningserfarenheter och yrkesidentitet, och sannolikt hade en ojämn och varierande sysselsättning.

Hantverksföretagens arbetare var yrkeskunniga och svåra att ersätta men stod samtidigt i en nära relation till ägare med egna yrkeserfarenheter. Vilken makt hade hantverksarbetarna på småföretagen och vad fick dem att utmana hantverksmästarna/ägarna? Knudsens svar är att de kunde falla tillbaka på erfarenheter från sina hantverksföreningar. Men ser vi till arbetsvillkoren stod de mekaniserade storföretagens special- och grovarbetare – industrialismens arbetare – längre ifrån ägare och ledning. De var mer utsatta för kapitalismen och i större behov av en kollektiv organisation för att hävda rätten till arbete. Dansk Arbejdsmands Forbund fyllde uppenbarligen ett behov och blev snabbt det största förbundet med en egen identitet. Finns det andra komponenter som behöver tillfogas? En diskussion av arbetets förändring med anknytning till den historiska arbetsprocessforskningen hade kunnat fördjupa analysen kring arbete, makt och fackliga organisering i olika branscher.⁶

Slutsatsen att danska fackföreningsrörelsen föddes som en reaktion på näringsfriheten år 1857 och den tilltagande konkurrensen på arbetsmarknaden ansluter till den analys av svensk fackföreningsrörelse som Klas Åmark har gjort sig till tolks för. Åmark menar att fackföreningsrörelsens uppgift var att begränsa konkurrensen mellan arbetarna om arbetstillfällena. Underbudskonkurrensen måste beivras. Arbetarna skaffade sig nya maktresurser i form av fackföreningar. Minimilön,

6 Se Paul Thompson, *The Nature of Work. An Introduction to Debates on the Labour Process*. Basingstoke: Macmillan, 1989; Sten O. Karlsson, *När industriarbetarna blev historia. Studier i svensk arbetarhistoria 1965–1995*. Lund: Studentlitteratur, 1998.

anställningsbarhet och uppsägningsförfarande var frågor av yttersta vikt för den unga fackföreningsrörelsen, allt i syfte att begränsa konkurrensen. Arbetare med låg utbytbarhet var lättare att organisera fackligt än arbetare med hög utbytbarhet.⁷ Knudsens analys tangerar Åmarks. Kampen för minimilöner och lärlingssystem, och mot »smudskonkurrens« hör till denna tematik.

Knudsens angreppssätt och slutsatser bör diskuteras och prövas. Personligen har jag låtit mig inspireras av hans analys och delvis omvärderat mina tankar om fackföreningsrörelsens uppkomst och infogning i det moderna samhället. Förhoppningsvis leder Knudsens socialhistoriska studie till nya undersökningar av dansk fackföreningsrörelse, förslagsvis i ett jämförande europeiskt perspektiv, där arbetsgivarnas strategier inkluderas i en analys med basen i arbetet och där levnadsminnenas utsagor jämförs med andra källor.

Maths Isacson

JØRN HENRIK PETERSEN, KLAUS PETERSEN & NIELS FINN CHRISTIANSEN (red.): Dansk Velfærdshistorie bd. 2. Mellem skøn og ret. Perioden 1898-1933. Odense 2011, Syddansk Universitetsforlag. 824 s. 498 kr.

Velfærdshistoriens bind 2 er et værk af højst varierende kvalitet og tilgang, ja endog historiesyn. Det samme kunne siges om bind 1, men forskellighederne bliver mere fremtrædende her, hvor der ikke bruges plads og kræfter på at forklare det samlede værks struktur, idé og teoretiske inspirationer. I bind 2 går man derimod lige på med en introduktion til perioden efterfulgt af tematiske kapitler om fattighjælp, aldersforsørgelse, sygeforsikring, ulykkesforsikring, arbejdsløshedsforsikring, invalideforsikring og endelig børnesag og familiepolitik. Hvert kapitel er skrevet af én eller to forfattere, og det er her forskellene træder frem.

Det peger på redaktørernes rolle. De har øjensynligt ikke bestræbt sig på at harmonisere forfatterernes tilgang til de valgte emner ud over at lade den politiske historie være det centrale fokus. Tilsvarende lader de statsvidenskabelige teori-inspirationer, der blev præsenteret i bind 1, ikke til at have haft nogen styrende betydning for vinkler og spørgsmål til stoffet i bind 2, hvad der også havde fordret en mere klart defineret fælles linje. Værket kan dog udmærket fungere med en vis individuel stil hos forfatterne. Det gælder også et langt stykke ad vejen for dette

⁷ Åmark, Klas, *Vem styr marknaden?* Tidens förlag, 1993, s. 60 ff.